
Axel Meißner, Martin Rades “Christliche Welt” und Armenien, Berlin, LIT Verlag, 2010, 522 S.

Ակսել Մայսներ, Մարտին Ռադեի «Քրիստոնյա Արևելքը» և Հայաստանը, Բեռլին, LIT հրատարակչություն, 2010, 552 էջ

Գերմանացի ավետարանական աստվածաբան, գիտնական և հրապարակախոս, «Քրիստոնյա Արևելքը» (“Die Christliche Welt”) պարբերականի հրատարակիչ, պրոֆեսոր Մարտին Ռադեի անունը և երկարատև արգասաբեր գործունեությունը մինչև վերջերս անհայտ էին գիտական հանրությանը, այնինչ նա XIX դարի վերջին քառորդից շուրջ հինգ տասնամյակ շարունակ ոչ միայն նշանակալից ավանդ է բերել գերմանական գիտական-հասարակական մտքի զարգացմանը, այլև հետևողականորեն սատարել է Օսմանյան կայսրությունում վտանգված հայությանը, նպաստել Գերմանիայում հայանպաստ շարժման զարգացմանը՝ դառնալով հայ ժողովրդի երախտավորներից մեկը: Հարկ է արձանագրել, որ գերմանացի ավետարանական քահանա դոկտոր Ակսել Մայսների գրախոսվող մենագրությունը պատշաճորեն լրացնում է այդ բացը: Երեք գլուխներից բաղկացած աշխատությունը հենվում է մեծաքանակ արժեքավոր սկզբնաղբյուրների վրա, որոնց զգալի մասն առաջին անգամ է դրվում գիտական շրջանառության մեջ:

Առաջին գլուխը, որը կրում է «Հայկական հարցը և Գերմանիան «Քրիստոնյա Արևելքում» 1878-1940 թթ.» վերնագիրը, նվիրված է պարբերականի էջերում վերոնշյալ ժամանակահատվածում քննարկվող հիմնահարցի վերաբերյալ ի հայտ եկած առավել ուշագրավ հրապարակումների ներկայացմանն ու քննական լուսաբանմանը: Հայկական հարցի միջազգայնացման և զարգացումների՝ հեղինակային շարադրանքն ուղեկցվում է Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ արժեքավոր պարզաբանումներով, որոնցում ներկայացվում են եվրոպացի տարբեր ականատեսների վկայությունները, գերմանական լրատվամիջոցների՝ հարցի առնչությամբ որդեգրած դիրքորոշումը և դրանցում եղերական իրադարձությունների արտացոլումը, ինչպես նաև հայկական կոտորածների վերաբերյալ գերմանական եկեղեցիների մոտեցումները: Գնահատանքով պետք է նշել, որ շարադրանքը բնութագրվում է ոչ միայն բուն թեմային վերաբերող հարցերի, այլև այն իրադարձությունների, զարգացումների և փոխառնչությունների հանգամանալից քննությամբ, առանց որոնց դրանց լուսաբանումը չէր կարող ամբողջական և համոզիչ լինել: Ըստ այդմ՝ անդրադարձ է կատարվում գերմանա-թուրքական տնտեսական և քաղաքական հարաբերություններին, Վիլհելմ II-ի Թուրքիա կատարած երկու այցելություններին, 1908 թ. երիտթուրքական հեղափոխու-

թյանը, 1912-1913 թթ. բալկանյան պատերազմին, հայկական բարենորոգումների՝ Առաջին աշխարհամարտի նախօրեին ի հայտ եկած զարգացումներին, հայերին ցեղասպանության ենթարկելու միջոցով Հայկական հարցը լուծելու՝ թուրքական պետական քաղաքականությանը և դրա դրսևորումներին՝ թե՛ 1890-ական թթ. համիդյան և թե՛ 1909 թ. կիլիկյան կոտորածների, ինչպես նաև Առաջին աշխարհամարտի տարիներին օսմանյան պետությունում հայ ժողովրդի տեղահանման ու բնաջնջման համապատկերում: Պարզաբանվում են նաև Փարիզի խաղաղության վեհաժողովին, Գերմանա-հայկական ընկերության գործունեությանը, Սողոմոն Թեյլիբյանի դատավարությանը վերաբերող այն խնդիրները, որոնք այս կամ այն չափով նպաստում են Մ. Ռադեի հայանպաստ գործունեության առավել հանգամանալից լուսաբանմանը:

Եթե առաջին գլխում հիմնականում անդրադարձ է կատարվում «Քրիստոնյա Արևելքը» պարբերականում Հայկական հարցի, Հայոց ցեղասպանության, կայսերական Գերմանիայի արտաքին քաղաքականության և այլ հարակից խնդիրների մեկնաբանմանը, ապա երկրորդ և երրորդ գլուխները վերաբերում են գլխավորապես հայօգնության աշխատանքներում Մ. Ռադեի և նրա պարբերականի մասնակցությանը: Ներկայացվում են այն հիմնական դրդապատճառները, որոնք նրան ուղղորդել են դեպի Հայաստանը և հայ ժողովուրդը: Գերմանական բողոքականության լիբերալ հոսանքի այդ ականավոր ներկայացուցիչը իր պարբերականում դեռևս 1892 թ. մեծ տեղ է հատկացրել Հայաստանի և հայ ժողովրդի հետ կապված խնդիրների լուսաբանմանը: 1894 թ. նրա ակտիվ մասնակցությամբ ստեղծվել է «Անհրաժեշտ օժանդակություն» կազմակերպությունը, որը Հայ առաքելական եկեղեցու հետ սերտ համագործակցությամբ ձեռնամուխ է եղել Գերմանիայում տաղանդավոր երիտասարդ հայ հոգևորականների աստվածաբանական բարձրագույն կրթության կազմակերպմանը: Հայկական թեմատիկայի և խնդիրների հետ Մ. Ռադեի առաջին աղերսները որոշիչ են դարձել նրա հետագա երկարատև գործունեության համար, քանի որ այդուհետ նա իր պարբերականով մշտապես գտնվել է հայության կողքին՝ ջանալով մի կողմից գորակցել վտանգված ժողովրդին, իսկ մյուս կողմից իր նպաստը բերել Գերմանիայում եղերական իրադարձությունների լուսաբանմանը, հայանպաստ հասարակական կարծիքի արմատավորմանը և փրկարար աշխատանքների կազմակերպմանը: Այդ ամենն իհարկե պետք է հանգեցնել Յոհաննես Լեփսիուսի, Էվալդ Շթիրի, Պաուլ Ռոհրբախի, Ֆրիդրիխ Լոֆսի և գերմանացի այլ հայանպաստ գործիչների հետ Մ. Ռադեի սերտ համագործակցությանը, ինչը ևս, բնականաբար, սույն աշխատությունում ըստ ամենայնի լուսաբանվում է:

Մ. Ռադեն հայկական խնդիրներով զբաղվող գերմանացի բազմաթիվ այլ հրապարակախոսներից առաձևանում էր իր միանգամայն հստակ դիրքորոշմամբ՝ քննադատելով բոլոր նրանց, ովքեր փորձում էին հայօգնության աշխատանքների հնարավորությունը և անհրաժեշտությունը դիտարկել գերմանա-թուրքական քաղաքական հարաբերությունների համատեքստում

և, ըստ այդմ, կողմնակից էին միայն սահմանափակ մարդասիրական օգնություն ցուցաբերելուն: Խարազաններով այդօրինակ մտայնությունները, նա գերմանացի քրիստոնյաների պարտքն էր համարում անվերապահ և անմնացորդ նվիրումը հայօգնության աշխատանքներին, և հարկ է նշել, որ դա մեծ նշանակություն ունեցավ բազմաթիվ գործիչների դիրքորոշումները հստակեցնելու և նրանց ուղղորդելու հարցում:

Գնահատանքով պետք է նշել, որ Ա. Մայսների աշխատությունում այս առումով ևս ըստ ամենայնի ներկայացվել և արժևորվել է Մ. Ռադեի կարևոր ներդրումը հայօգնության աշխատանքներում: Նրա մենագրության կարևոր արժանիքներից է նաև այն հանգամանքը, որ Հայկական հարցի և հայ ժողովրդի քաղաքական ճակատագրի վերաբերյալ Մ. Ռադեի հայացքների լուսաբանումը կատարվում է նրա ժամանակի հիմնական քաղաքական կողմնորոշումների և դիրքորոշումների համատեքստում՝ այդ ներկայակում առավել ընդգծուն և ընկալելի դարձնելով նրա՝ որպես հրատարակչի, հասարակական գործչի և անհատի մղած գաղափարական պայքարի նշանակությունը: Մ. Ռադեն գերմանացի այն սակավաթիվ գործիչներից էր, ովքեր չէին վարանում, առանց որևէ վերապահության, դատապարտելու հայ ժողովրդի եղերական ճակատագրի հանդեպ գերմանական կայսրության որդեգրած հանդուրժողականությունը և հանդես գալու ապաքրիստոնեացված և մարդասիրական արժեքներից օտարված՝ Գերմանիայի և եվրոպական այլ պետությունների մեծ քաղաքականությունը վերափոխելու պահանջով: Նա ամենևին չէր կիսում Վիլհելմ II-ի՝ Թուրքիա կատարած երկրորդ այցելությունից, այդ ընթացքում ձեռքբերված գերմանա-թուրքական երկկողմ դարգացման վերաբերյալ պայմանավորվածություններից և Բաղդադի երկաթուղու կառուցման նախագծից Գերմանիայում ի հայտ եկած մեծ ոգևորությունը: Միաժամանակ կոչ էր անում եկեղեցուն, հոգևորականությանը և հասարակական գործիչներին քաղաքականությունը թողնել քաղաքագետներին, ավելորդ ոգևորությանը տուրք չտալ և, ընդհակառակը, ջանքեր գործադրել, որ ամրապնդվեն խիղճը, բարոյական չափանիշները և մերձավորին օգնելու պատրաստակամությունը, որպեսզի հասարակայնությունը պատրաստ լինի դիմագրավելու այն մարտահրավերներին ու աղետներին, որոնք կարող էին հետևել մեծ տերությունների, տվյալ պարագայում Գերմանիայի ապաքրիստոնեական և եսակենտրոն արտաքին քաղաքականության հետ կապված նոր զարգացումներին:

Գրքում ներկայացվում են 1896 թ. Հայաստանի օգնության գերմանական միության ստեղծման հանգամանքները և հայօգնության աշխատանքների սկզբնավորումն ու զարգացումը 1896-1942 թթ.: Պարզաբանվում են այդ աշխատանքների ընթացքում և դրանց վերաբերյալ հայ ժողովրդի գերմանացի բարեկամների շրջանում ի հայտ եկած տարակարծությունները, բանավեճերը և դրանց հաղթահարման հարցում «Քրիստոնյա Արևելքի» կարևոր դերակատարությունը: Ներկայացվում է նաև Մ. Ռադեի և նրա պարբերակա-

նի նշանակալից ներդրումն ինչպես գերմանական հասարակական շրջաններին հայոցնության աշխատանքներում համախմբելու, այնպես էլ դրանց մասնակից դարձնելու հարցում:

Մեծ եղեռնի ժամանակաշրջանում և այդուհետ ևս Մ. Ռադեն հրապարակախոսի իր ավյունով ոչ միայն ջանում էր հնարավորինս նպաստել եղերական իրադարձությունների վերաբերյալ հասարակայնության իրազեկմանը, այլև իր ներդրումը բերել Յ. Լեփսիուսի կողմից ձեռնարկվող օգնության աշխատանքներին: Նա պատերազմի տարիներին, որչափ հնարավոր էր տիրող գրաքննության պայմաններում, իր պարբերականը տրամադրում էր նաև այն հեղինակներին, որոնց նյութերը նպաստում էին Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցող իրադարձությունների և հայ ժողովրդի ծանր դրության պարզաբանմանը: «Քրիստոնյա Արևելքը» այդ պատճառով հարկադրված էր շատ հաճախ գործ ունենալ գրաքննության և ընդհուպ հրատարակության արգելման սպառնալիքների հետ, ինչը, սակայն, Մ. Ռադենին չընկճեց: Նա շարունակ հայ ժողովրդի կողքին էր ջանալով նաև գորակցել Յ. Լեփսիուսին իր հայանվեր գործունեության ընթացքում: Նույնիսկ եթե հայ ժողովրդի կացությանը վերաբերող Լեփսիուսի տեղեկությունների հրապարակումը գրաքննության կողմից արգելքի էր ենթարկվում, ապա Մ. Ռադեն նրա հետ սերտ համագործակցությամբ աջակցում էր դրանց տարածմանը գաղտնի թռուցիկների միջոցով:

Մ. Ռադեն, ինչպես փաստում է Ա. Մայսները, իր անվերապահ մասնակցությունն էր բերում նաև գերմանական կայսերական կառավարությանը, Լոնդոնի և Լոզանի կոնֆերանսների մասնակից տերություններին ուղարկվող հայանպաստ կոչերին և ուղերձներին, որոնք նախաձեռնվում էին Յ. Լեփսիուսի և հայ ժողովրդի մյուս գերմանացի բարեկամների կողմից ջանալով նպաստել հայ ժողովրդի արդարացի հատուցմանը:

Ա. Մայսների ուսումնասիրությունն աչքի է ընկնում նյութի մատուցման ճշգրտությամբ և հստակությամբ, անաչառ քննական լուսաբանումներով, պատճառահետևանքային բազմազան և տարաբնույթ առնչությունների բարեխիղճ հետազոտությամբ և բնականաբար նաև օգտագործված սկզբնաղբյուրների հանգամանալից ներկայացմամբ ու քննությամբ: Հենց միայն այն հանգամանքը, որ օգտագործված սկզբնաղբյուրների և գրականության ցանկը անձնանունների և տեղանունների ցանկերի հետ մեկտեղ կազմում է ավելի քան 120 էջ, այն է՝ աշխատության ընդհանուր ծավալի շուրջ մեկ քառորդը, բավական է փաստելու, թե ինչպիսի բարեխիղճ աշխատանք է նա իրականացրել: Այն, անկասկած, կարևոր ներդրում է հայ-գերմանական առնչությունների պատմության ուսումնասիրության ասպարեզում, և պետք է հուսալ, որ առաջիկայում կթարգմանվի հայերեն՝ մատչելի դառնալով նաև հայալեզու ընթերցողի համար:

ՄՇՈՏ ՀՄՅՐՈՒՆԻ